

МЕНЕДЖМЕНТ, МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО

УДК 631.145:338.436 (477.73)

*Паска І.М.,
к.е.н., доцент,
Білоцерківський національний аграрний університет*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КООПЕРАТИВНО-ІНТЕГРАЦІЙНИХ ФОРМУВАНЬ В АПК: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Постановка проблеми. Організація агропромислового виробництва на основі кооперації та інтеграції має пріоритетне значення для сільськогосподарського виробництва різних країн світу, розвиток економіки яких ґрунтується на консолідації та взаємодії можливостей різних груп товаровиробників, галузей і сфер господарювання, тобто на принципах внутрішньогалузевої та міжгалузевої кооперації. Діяльність сільськогосподарських товаровиробників у розвинутих країнах базується (з урахуванням національних особливостей) на різних формах і типах кооперації - як горизонтальної (коли об'єднуються суб'єкти інтеграції одній ієрархічній горизонталі), так і вертикальної (коли відбувається об'єднання ланок господарювання різних ієрархічних рівнів, наприклад, від виробництва сировини до збуту кінцевої продукції). При цьому в економічному плані виграють саме ті підприємства та їх об'єднання, які більш широко і системно використовують принципи та переваги кооперації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку інтеграції та кооперації в АПК присвячені наукові праці сучасних вчених-економістів, серед яких: В. Андрійчук, І. Буробкин, В. Гончаренко, В. Горбонос, О. Гудзинський, В. Зіновчук, О. Крисальний, І. Лукінов, П. Макаренко, М. Малік, Л. Мельник, В. Месель-Веселяк, Л. Молдаван, О. Онищенко, Н. Павленчик, О. Радіонова, П. Саблук, О. Савченко, І. Ушачов, М. Хорунжий, І. Червен, Г. Черевко, В. Яценко та ін. Проте, цілий ряд проблем, пов'язаних з досліджуваними явищами, все ж залишається невирішеним.

Постановка завдання. Мета статті - здійснити узагальнення світового досвіду інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі та в Україні і запропонувати заходи по прискоренню створення кооперативно-інтеграційних формувань, використовуючи досвід провідних країн світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід розвитку кооперації в зарубіжних країнах свідчить про те, що інтегровані структури, які об'єднують у своєму складі різні ланки (від виробництва сільськогосподарської продукції до її реалізації кінцевим споживачам), є більш ефективними і пристосованими до умов ринкової економіки, характеризуються великою різноманітністю в організаційно-правових формах, складом учасників, видів діяльності, форм власності. Економічно розвинені країни здійснили потужний технологічний прорив на якісно новий рівень виробництва і споживання продовольства завдяки кооперації, спеціалізації і концентрації виробництва великих і дрібних фермерських господарств. Всебічна кооперація як по горизонталі, так і по вертикалі забезпечила глибокі структурні зрушення та організаційно-господарські зміни в усьому агропромисловому комплексі. Це, в свою чергу, послужило основою для істотного підвищення темпів зростання продуктивності праці, значної економії трудових, матеріальних та енергетичних ресурсів сільськогосподарського виробництва.

Практика розвитку інтеграційних процесів в зарубіжних країнах показує, що основним напрямком розвитку кооперативних форм господарювання є ініціювання їх створення переробними підприємствами і збутовими компаніями на основі використання контрактів різного терміну дії, так як вони концентрують на своїх потужностях переробку основної частки сировини і реалізацію кінцевої продукції агропромислового комплексу. Крім того, статус підприємства-інтегратора стимулює переробників більш активно брати участь у технічному переозброєнні сільськогосподарських підприємств, оптимізації їх структури виробництва з урахуванням потреб усього агропромислового інтеграційного об'єднання.

Управління в зарубіжних агропромислових формуваннях здійснюється відповідно до їх організаційних форм. При цьому враховувався той факт, що інтеграція розвивається тут, як правило, на взаємовигідній добровільній основі і служить фактором покращення організації та управління виробництвом, зміцнення позицій на ринках збуту, підвищення можливості впровадження нової техніки і технології, зменшення виробничо-фінансового ризику і т. п. [1, с. 124].

Наприклад, в США основними видами інтеграційних структур є: партнерства, сільськогосподарські корпорації, кооперативи.

Партнерства - об'єднання з правами юридичної особи. Внеском у формування їх власності є капітал і праця учасників партнерства, які несуть солідарну відповідальність за діяльність об'єднання, в тому числі і особистим майном. За нашою оцінкою, розвиток партнерства обумовлено прагненням великих корпорацій збільшити інвестиції, розширити можливості управління в складі однієї фірми сільськогосподарської, промислової та торговельною діяльністю, а також отримання податкових пільг.

За термінологією США, корпораціями називають будь-які акціонерні компанії. Дослідження показують, що вони складають менше 4% від загальної кількості сільськогосподарських підприємств, виробляють майже 30% всіх овочів і фруктів, 50% продуктів тепличного господарства, майже четверть м'яса великої рогатої худоби. При цьому в східних штатах агропромислові корпорації складають від 25 до 31% всіх корпорацій, а на заході країни ними використовується майже 20% сільськогосподарських угідь [2, с. 56]. Аналіз практики функціонування корпорацій в США показує, що це найбільш ефективна форма організації сільськогосподарського виробництва. Такий висновок підтверджується і відомим американським економістом Дж. Гейлбрейтом, який назвав корпорації єдиною можливою і перспективною формою господарювання в аграрному секторі Америки [3, с. 156].

Аналіз показує, що через постачальницько-збутові кооперативи фермерами поставляється до 20% основних засобів і реалізується майже 30% сільськогосподарської продукції. При цьому фермерські кооперативи володіють власністю майже у 30% комбикормових заводів. Вони звільняються від податків, якщо більше 50% обсягу збутової і понад 85% постачальницької діяльності припадає на частку членів кооперативу.

За нашою оцінкою, значимість даної форми господарювання полягає в тому, що капітал кооперативу формується за рахунок внесків його членів, а також отриманих доходів від спільної діяльності.

Нині спостерігаються нові тенденції у розвитку кооперативно-інтеграційних систем в аграрній сфері США, де з'являються принципово нові різновиди фермерських кооперативів (так звані «кооперативи нового покоління»), відроджуються торгова споживча кооперація, кооперативні громади, розширюється кредитна кооперація. Це підтверджується і висновками західних вчених, які правомірно вважають, що всі ці зміни стали наслідком нових явищ в соціально-економічному та суспільному житті американських фермерів [4, с. 236].

Так, кооперативи нового покоління створюються на основі інтеграції всіх ланок виробництва та переробки сільськогосподарської продукції з метою випуску та реалізації безпосередньо споживачам готових до споживання продуктів харчування. Це дозволяє товаровиробникам об'єднатися на основі контрактів або кооперативних форм взаємодії і контролювати отримання своєї частки доходів від продажу кінцевих продовольчих товарів, витрати на придбання необхідних ресурсів для їх роботи.

Ефективність функціонування кооперативів нового покоління полягає в можливості фермерів контролювати технологічний процес у всьому продовольчій ланцюжку «ферма – прилавок». Крім того, виробники сільськогосподарської сировини отримують додаткові доходи від реалізації кінцевої продукції, підвищують конкурентоспроможність своєї продукції та фінансово-господарську стійкість. Все це дозволяє знизити залежність від державних субсидій.

По-перше, їх діяльність концентрується на переробці сільськогосподарської продукції з метою максимізації отримання доданої вартості. У свою чергу, об'єднання в рамках однієї організації учасників всієї продуктової ланцюга (від вирощування рослинних культур та відгодівлі тварин до переробки продукції і випуску готових до продажу і вживання продовольчих товарів) вимагає значних капіталовкладень для будівництва переробних підприємств, що можливо шляхом підвищення розмірів пайових внесків для членів кооперативу. При цьому передбачається також, що пайова участь в його діяльності тягне за собою зобов'язання для його членів продавати кооперативу свою продукцію на обговорених умовах.

По-друге, змінено порядок формування основного капіталу і його використання: пайовики спочатку здійснюють фінансові вкладення в перспективні проекти і лише після певного часу (після закінчення періоду окупності) отримують належну частину прибутку. Тому членство в такому кооперативі для фермера є більш дорогим і передбачає більше обов'язків, ніж у традиційному кооперативі.

По-третє, кількість учасників кооперативу обмежена, оскільки кількість та сума пайових внесків визначаються обсягом конкретних інвестицій на будівництво переробних потужностей. При цьому прийом нових членів припиняється після внесення необхідної суми пайових внесків під конкретний проект.

Аналіз практики створення і функціонування таких кооперативів показує, що наявність жорстких контрактних зобов'язань з поставок продукції та її придбання кооперативами забезпечує ряд переваг як для фермерів, так і для всього кооперативу: оскільки пайовики постійно працюють з кооперативом, їх членство носить активний характер; значні капіталовкладення фермерів забезпечують їх високу матеріальну зацікавленість в ефективній роботі, спонукають їх неформально контролювати якість роботи менеджерів; при виході з кооперативу фермери продають свої паї за ціною, що відображає їх реальну ринкову вартість.

Створення кооперативів нового покоління сприяє успішному вирішенню двох ключових проблем, з якими зустрічаються традиційні кооперативи. Перша з них - проблема трудової міграції пайовика, який

недостатньо тісно пов'язаний зі своїм кооперативом, що виражається у можливості віддавати перевагу іншим компаніям з постачання сільськогосподарської продукції. Ця проблема вирішується за допомогою ув'язування права постачати певні обсяги своєї продукції в кооператив з кількістю придбаних паїв.

Другою проблемою традиційних кооперативів є недостатня зацікавленість пайовиків у перспективних спільних інвестиціях, наприклад, при реалізації довгострокових проектів, коли були потрібні значні авансові вкладення з боку членів кооперативу. Дані ж кооперативи надають своїм пайовикам можливість продавати свої паї за їх ринковою вартістю, отримуючи таким чином частину очікуваних прибутків, оскільки їх ціна залежить від доходів кооперативу.

У Франції інтеграційні процеси охоплюють в першу чергу галузі, пов'язані із забезпеченням продуктами харчування населення. Відмінною особливістю розвитку інтеграційних процесів тут є значна ступінь державного регулювання в ці процеси. У багатьох випадках державні структури ставали ініціаторами встановлення певних інтеграційних зв'язків. Однак основними інтеграторами в сфері сільського господарства та виробництва продовольчих товарів є великі несільськогосподарські фірми, що дозволяє їм виробляти більше половини всієї продовольчої продукції в країні [5, с. 34].

Проте, у молочній та консервній промисловості, переробці зерна, виноробстві та інших сферах зростає роль фермерської кооперації як ініціатора агропромислової інтеграції. У свою чергу, найбільші кооперативні об'єднання часто створюють вузькоспеціалізовані дочірні акціонерні компанії, а також вступають у змішані товариства з іншими індустріальними фірмами. Так, кооператив «Нормандський молочний союз», об'єднавшись з акціонерною компанією Provide, зосередили понад 20% виробництва вершкового масла країни, більше 1/6 сухого молока, близько 10% молочної продукції і т. д.

У Великобританії, також велику роль відіграють кооперативи, особливо постачальницько-збутові. Тут існують заводи з виробництва добрив, а також комбікормові заводи на кооперативній основі. Аналіз показує, що особливе місце в британській фермерській кооперації займають кооперативи зі спільного використання сільськогосподарської техніки. Разом з тим, вертикальна інтеграція на контрактній основі і за допомогою створення сільськогосподарського виробництва безпосередньо переробною фірмою теж відіграють тут значну роль. Контрактна форма інтеграційних зв'язків найбільш характерна у Великобританії у виробництві та збуті фруктів і овочів для консервування і заморожування, а також у виробництві яєць та птиці. У харчовій промисловості лідирують в основному великі індустріальні фірми. Наприклад, п'ять фірм дають близько 90% всіх шоколадних виробів, а на десять провідних компаній припадає понад 1/3 всього обсягу виробництва продовольства в країні.

У країнах Північної Європи (Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія) переважну участь в інтеграційному процесі приймають сільськогосподарські кооперативи. Через систему сільськогосподарських кооперативів тут реалізується до 80% продукції фермерів. Кооперативні об'єднання забезпечують понад половину (до 60-70% у Швеції, Норвегії та Фінляндії, до 50% у Данії) поставок засобів виробництва для сільського господарства. У Норвегії кооперативи здійснюють до 100% переробки та збуту молока, до 90% - забою та переробки худоби, близько 80% - збуту зерна, яєць та іншої продукції. У Швеції завдяки кооперативним союзам у більшості галузей АПК переважає вертикальна інтеграція. На частку кооперативних підприємств припадає до 70-80% виробництва продукції харчової промисловості. Їм належить велика частина м'ясної, борошномельної, крохмальної і спиртогорілчаної промисловості.

Однак в останні роки, тут наростають негативні тенденції, зумовлені концентрацією капіталу сільськогосподарських кооперативів у сфері переробки. Промислові підприємства, створені сільськогосподарськими кооперативами, тепер визначають умови управління розвитком інтегрованих формувань в АПК країн Північної Європи.

Дослідження тенденцій розвитку агропромислової інтеграції в Україні показує, що вони мають такі основні напрямки: створення науково-виробничих, агропромислових об'єднань і агропромислових фінансових груп; передача сільськогосподарським товаровиробникам контрольного пакета акцій переробних підприємств; міжгосподарська кооперація. При цьому пріоритетним напрямком інтеграції в АПК є створення кооперативних об'єднань, які складаються з виробничих, обслуговуючих та споживчих кооперативів. Як показав аналіз соціально-економічних і політичних умов в Україні трансформаційного періоду, об'єктивними передумовами активізації національного кооперативного руху є: наявність світового досвіду щодо забезпечення ефективного функціонування аграрного ринку на кооперативних принципах, недостатнє державне стимулювання розвитку малого бізнесу та відсутність у більшості населення необхідних для цього ресурсів; реструктуризація економіки та реформування земельних відносин [6, с. 57]. Розвиток кооперації в даних умовах покликане стабілізувати соціально-економічну обстановку в країні, стати важливим фактором розвитку багатокладної економіки, заснованої на різних формах власності і господарювання.

Аналіз показує, що оскільки в Україну трансформаційні процеси проходять у вигляді лібералізації економічних відносин і супроводжуються хронічно низькою рентабельністю більшості сільськогосподарських підприємств, істотним ослабленням їх матеріально-технічної бази, то інвестиційна привабливість аграрного виробництва вкрай недостатня для створення значної кількості великих продуктових компаній. Вважаємо, що основною причиною таких результатів є недостатня увага до

процесів економічних перетворень - функціонуванню аграрної галузі на основі вертикальної кооперації суб'єктів господарювання різних продуктових підкомплексів. Це обумовлено наступними причинами:

—формування аграрного ринку в Україні ще не завершено, оскільки платоспроможний попит не забезпечує споживання населенням продуктів харчування на рівні науково обґрунтованих норм, а частка витрат на їх придбання наближається до 60% загальних витрат домогосподарств, що є ознакою загальної бідності;

—ринкова інфраструктура (як генератор ринкових цін) в основному створена, але потрібне її балансування в міжгалузевому обміні з метою поєднання інтересів товаровиробників та обслуговуючої сфери;

—аграрний ринок зусиллями підприємницьких структур частково біполяризований, але рівень його не відповідає ні потребам, ні можливостям сучасної України;

—державне регулювання аграрного ринку має місце, але здійснюється в недостатніх обсягах і по відношенню до аграрного сектору містить багато рис дискримінації замість послідовного протекціонізму.

Проте останнім часом державна підтримка розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва на основі кооперації та інтеграції стає одним з основних пріоритетів аграрної політики України. Для цього неефективно працюючі підприємства піддаються реструктуризації та санації, в результаті чого колективні сільськогосподарські підприємства реорганізуються в підприємницькі структури на основі приватної власності у формі господарських товариств (в основному товариств з обмеженою відповідальністю), сільськогосподарських кооперативів, приватних підприємств, фермерських господарств.

Вивчення практичного досвіду становлення та поширення кооперативних форм господарювання в умовах України показує, що найбільш ефективними (перш за все з соціальної точки зору) є споживчі кооперативи (які включають в себе організації оптово-роздрібної торгівлі, склади і транспорт), функціонування яких дозволяє забезпечити членів кооперативу продукцією за порівняно низькими цінами при більш високій якості та надійності обслуговування.

Відмінною особливістю створюваних виробничих кооперативів є їх формування як окремими власниками майна, землі і капіталу, так і в процесі реформування неплатоспроможних колективних сільськогосподарських організацій. Економічні переваги даного виду кооперації обумовлені збереженням великотоварного сільськогосподарського виробництва, системи сівозміни, виробничої інфраструктури.

Масштабність розвитку особистих селянських господарств, які виробляють до 80% окремих видів сільськогосподарської продукції, зумовлює потребу в організації обслуговуючих кооперативів в аграрному секторі України через відсутність зацікавленості у наданні їм послуг з боку реформованих сільськогосподарських підприємств. У зв'язку з цим діяльність обслуговуючих кооперативів спрямована на збереження, переробку, реалізацію сільськогосподарської продукції, матеріально-технічне забезпечення, технологічні послуги, формування великотоварних партій [7, с. 54].

Виробничі кооперативи нині є перехідною формою від дрібнотоварного особистого селянського господарства до високотоварного підприємства, яке спеціалізується на виробництві, переробці та реалізації сільськогосподарської продукції. Для них держана підтримка є більш необхідною ніж для інших сільськогосподарських підприємств інших форм господарювання. Вона повинна виражатися у безвідсоткових кредитах, лізингу сільськогосподарської техніки та довгострокових біологічних активах, тощо [8, с. 276]. Державна підтримка повинна характеризуватися виваженістю та стабільністю протягом тривалого часу. Прикладом є започаткована Міністерством аграрної політики та продовольства програма «Рідне село», яка повинна надати поштовх до ефективного функціонування кооперативного руху в сільській місцевості.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, розвиток виробничої кооперації в агропромисловому комплексі України відбувається без активної участі держави, що породжує стихійність і вузьку спрямованість даних процесів. Тому, незважаючи на деяку активізацію кооперативно-інтеграційних процесів в аграрній сфері, її значущість і ефективність в умовах аграрної реформи знаходяться на низькому рівні. Більш того, створювані в більшості випадків з ініціативи «зверху» інтеграційні і кооперативні об'єднання не користуються достатньою довірою у селян і часто перетворюються на посередницькі структури комерційного типу. Вважаємо, що подальший розвиток кооперації та агропромислової інтеграції в Україну буде супроводжуватися залученням іноземного капіталу в аграрний сектор шляхом формуванням широкого кола організаційних форм не тільки кооперативних, але і агропромислових об'єднань, що відповідають загальносвітовим вимогам.

Аналіз закордонного досвіду кооперації та агропромислової інтеграції дозволяє зробити висновок, що найбільш поширеними моделями інтегрованих зв'язків і формувань тут є:

—контрактна система взаємовідносин між сільгоспвиробниками, переробними, збутовими і обслуговуючими організаціями;

—створення агропромислових формувань шляхом об'єднання капіталів і праці юридичних і фізичних осіб (корпорації, кооперативи);

—діяльність агрокомбінатів, в яких представлений весь технологічний цикл від виробництва сільськогосподарської продукції та її переробки до реалізації кінцевому споживачеві;

—об'єднання, створені без утворення юридичної особи, очолювані фірмою-інтегратором, що здійснює зв'язки з іншими учасниками об'єднання на контрактній основі або шляхом участі у формуванні їх власності;

—холдингові компанії.

Бібліографічний список

1. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: введение в теорию, практику и политику / М. Трейси ; [пер. с англ.]. - СПб. : Экон. шк., 1995. - 431 с.
2. Котов И. С. Агропромышленные объединения США (организация, особенности управления, роль в производстве продовольствия) / И. С. Котов. – Гомель : Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации, 2002. - 256 с.
3. Дейтон А. История европейской интеграции : историография / А. Дейтон // История европейской интеграции (1945-1994 гг.). - М. : ИВИ РАН, 1995. - 308 с.
4. Фактор Г. Л. Особенности развития продовольственной системы Франции / Г. Л. Фактор. - М. : ВНИИТЭИСХ, 1980. - 68 с.
5. Сільськогосподарська кооперація: зарубіжний досвід та перспективи впровадження у вітчизняну практику : [колективна монографія] / [Даниленко А. С., Варченко О. М., Артимонова І. В. та ін.]. – Біла Церква, 2011. – 529 с.
6. Гриценко М. П. Сільськогосподарська кооперація: проблеми, шляхи розв'язання / М. П. Гриценко, М. Й. Малік, В. А. Пулім // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 51-58.
7. Свиноус І. В. Кооперування особистих селянських господарств як засіб виживання в ринкових умовах / І. В. Свиноус // Інноваційна економіка. – 2006. – № 2. – С. 53-57.
8. Паневник Т. М. Історичний досвід та сучасні аспекти розвитку кооперації в АПК / Т. М. Паневник, Н. К. Болгарова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6. – Т. 1. – С. 274-279.

Анотація

Здійснюється оцінка ефективності функціонування кооперативно-інтеграційних формувань в країнах світу. Значна увага приділяється аналізу кооперативно-інтеграційних процесів в Україні.

Ключові слова: кооперація, інтеграція, виробник, переробник, споживач, ринок.

Аннотация

Осуществляется оценка эффективности функционирования кооперативно-интеграционных формирований в странах мира. Значительное внимание уделяется анализу кооперативно-интеграционных процессов в Украине.

Ключевые слова: кооперация, интеграция, производитель, переработчик, потребитель, рынок.

Annotation

Assesses the effectiveness of cooperative-integration formations in the world. Much attention is paid to the analysis of cooperative-integration processes in Ukraine.

Key words: cooperation, integration, producers, processors, consumers, market.